

Muurhagedissen op de Bemelerberg; over het hoofd gezien of over het hek gezet?

C.G.E. van Noordwijk & T.M.J. Peeters, Stichting Bargerveen / Afdeling Dierecologie en Ecofysiologie, Radboud Universiteit Nijmegen, Postbus 9010, 6500 GL Nijmegen, e-mail: T.vannoordwijk@science.ru.nl

In mei 2005 ontdekten wij enkele Muurhagedissen (*Podarcis muralis* Laurenti 1768) in natuurreservaat de Bemelerberg. Hoewel later bleek dat al eerder Muurhagedissen op deze locatie zijn waargenomen, was het vóórkomen van deze soort niet eerder bekend bij de beheerder van het terrein, Stichting het Limburgs Landschap. De vondst van deze nieuwe populatie roept de vraag op of de Muurhagedissen hier op natuurlijke wijze zijn beland of dat ze zijn uitgezet. In de afgelopen twee jaar is getracht deze vraag te beantwoorden. Daarbij stuiten wij echter op argumenten voor beide kanten. In dit artikel worden de feiten op een rij gezet en wordt een oproep gedaan aan eenieder die meer informatie heeft over uitzetting of oude waarnemingen van Muurhagedissen op de Bemelerberg om deze door te geven of te publiceren.

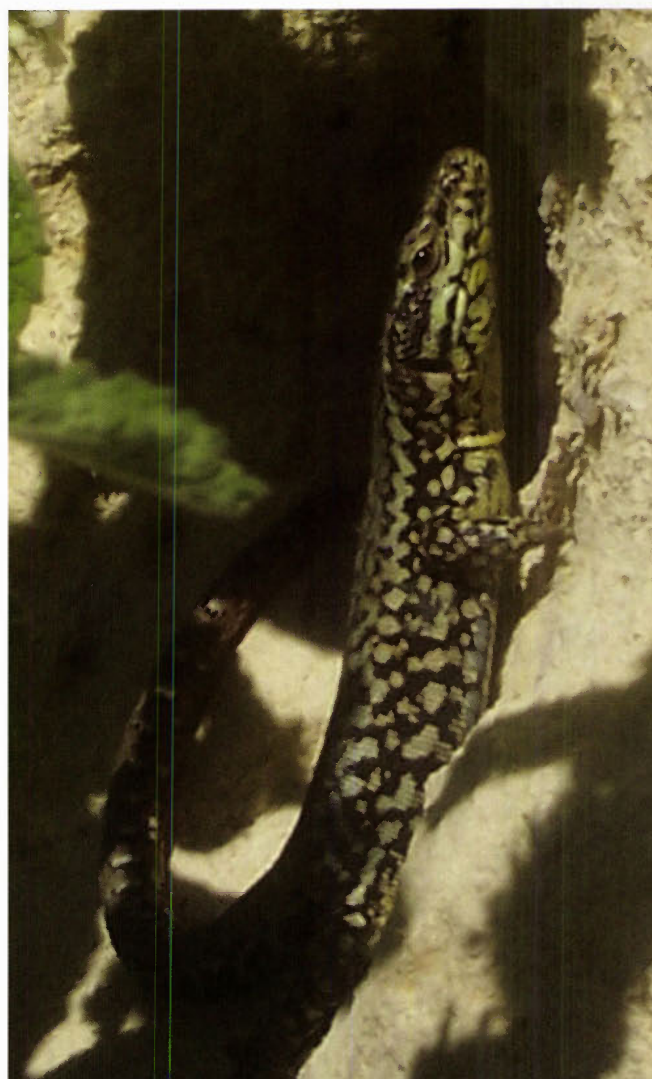
WAARNEMINGEN 2005

Onderzoekers van Stichting Bargerveen en de Afdeling Dierecologie van de Radboud Universiteit Nijmegen die op 18 mei 2005 de Bemelerberg bezochten in het kader van onderzoek naar natuurherstel in kalkgraslanden (SMITS *et al.*, 2006) zagen een aantal Muurhagedissen zonnen op de rotswand. Er werden enkele grote en ten minste twee kleinere (waarschijnlijk juveniele) exemplaren aangetroffen. Van één volwassen mannetje konden enkele foto's gemaakt worden. Aan de hand van deze foto's werd later door Raymond Creemers van Stichting RAVON (Reptielen, Amfibieën en Vissen Onderzoek Nederland) bevestigd dat het hier om een Muurhagedis ging. Op 23 juni 2005 werd door dezelfde groep onderzoekers opnieuw een bezoek aan de Bemelerberg gebracht waarbij een aantal stukken rotswand specifiek afgezocht werd naar Muurhagedissen [figuur 1]. In totaal werden op deze dag 15 Muurhagedissen waargenomen, waarvan er zes gefotografeerd konden worden. Veertien Muurhagedissen werden gezien op verschillende locaties op de Strooberg [figuur 2] en één exemplaar werd gevonden op de rotswand van de Cluysberg,

driehonderd meter ten oosten van de Strooberg. Het feit dat binnen korte tijd meer dan een dozijn Muurhagedissen verspreid over een dergelijk groot oppervlak werd waargenomen, doet vermoeden dat het hier om een flinke populatie gaat (zie STRUBOSCH *et al.*, 1980b). In 2006 en 2007 zijn geen tellingen meer ondernomen, maar de Muurhagedissen zijn ook in de afgelopen twee jaar herhaaldelijk gezien door diverse onderzoekers en beheerders.

EERDERE WAARNEMINGEN

Enig speurwerk bracht aan het licht dat al in 2003 enkele Muurhagedissen op de mergelwand van de Strooberg waren waargenomen door Ivo Raemakers (persoonlijke mededeling). Deze waarneming werd echter nooit gemeld omdat werd aangenomen dat de aanwe-

FIGUUR 1

Foto van één van de Muurhagedissen (*Podarcis muralis*) waargenomen op de Strooberg op 23 juni 2005 (foto: Toos van Noordwijk).

FIGUUR 2

De mergelwond van de Strooberg waarop op 23 juni 2005 in totaal 14 Muurhagedissen (Podarcis muralis) werden gevonden (foto: Toos van Noordwijk).

zigheid van de Muurhagedissen wel bekend zou zijn bij de beheerder. Marcel Baartmans van De Groene Ruimte in Wageningen heeft op 16 juni 2004 op de Bemelerberg twee of drie Muurhagedissen waargenomen. Hij wist van één van de Muurhagedissen een foto te maken [figuur 3] en legde deze voor aan Henk Strijbosch, voormalig onderzoeker aan de Universiteit Nijmegen, gespecialiseerd in de Nederlandse hagedissen. Henk Strijbosch concludeerde aan de hand van deze foto dat het om de Zuid-Franse ondersoort *Podarcis muralis merremia* (Risso, 1826) ging en niet de bij ons voorkomende *Podarcis muralis brogniardi* (Daudin, 1802). Om deze reden werd er verder geen ruchtbaarheid aan deze waarneming gegeven.

UITGEZET?...

Als de Muurhagedissen op de Bemelerberg tot de Zuid-Franse ondersoort *Podarcis muralis merremia* behoren gaat het hier zeker om uitgezette exemplaren en niet om een nieuwe natuurlijke populatie voor Nederland. Echter, de Muurhagedissen die door ons in mei en juni 2005 op de foto zijn gezet lijken wel degelijk sterk op de Muurhagedissen uit Maastricht (persoonlijke mededeling Martijn Dorenbosch) en niet op de ondersoort *Podarcis muralis merremia*. Deze schijnbare tegenstelling is te verklaren uit het feit dat de tekening van Muurhagedissen vrij variabel is. Bovendien is er nog altijd veel discussie over het verschil tussen de diverse ondersoorten. BAMMERLIN *et al.* (1996) melden dat deze indeling nog altijd niet eenduidig is en hoewel GASSERT (2005) het wel waarschijnlijk noemt dat de vormen *brogniardi* en *merremia* verschillende ondersoorten zijn, kan ook hij dit op basis van zijn DNA-onderzoek niet definitief bevestigen. Voor zover wel onderscheid gemaakt wordt tussen de ondersoorten *brogniardi* en *merremia* gebeurt dit op basis van lichaamslengte en algemene verschillen in tekening van met name de mannetjes, die niet in elk individu even sterk tot uitdrukking komen (GASSERT, 2005). Dit maakt het noodzakelijk de tekening en grootte van meerdere exemplaren van een populatie (liefst manne-

tjes en vrouwtjes) te bestuderen om de ondersoort met enige zekerheid vast te kunnen stellen. Aangezien onze waarnemingen erop duiden dat de Muurhagedissen op de Bemelerberg tot dezelfde ondersoort als die in Maastricht behoren, is het mogelijk dat het hier om individuen van lokale oorsprong gaat. In dat geval zijn er nog verschillende scenario's mogelijk. Gezien de vele barrières in de stad Maastricht en het gebrek aan stenige biotopen tussen Maastricht en Bemelen lijkt het zeer onwaarschijnlijk dat Muurhagedissen vanuit Maastricht recent op eigen kracht de Bemelerberg hebben bereikt (KRUYNTEJENS, 1992; TILMANS *et al.*, 2003). Natuurlijk zouden Muurhagedissen uit Maastricht wel met menselijke hulp op de Bemelerberg terecht kunnen zijn gekomen. Of het betreft hier toch een natuurlijk populatie die al een langere periode aanwezig is.

...OF NATUURLIJKE POPULATIE?

Hoewel het zeer opmerkelijk zou zijn als de Muurhagedissen van nature op de Bemelerberg voorkomen, maar nooit eerder zijn opgemerkt, zijn er toch enkele aanwijzingen die voor dit scenario pleiten. In het archief van de Herpetogeografische Dienst van de Nederlandse Vereniging voor Herpetologie en Terrariumkunde "Lacerta" (HGD-archief) zit een oude waarneming uit 1946 van Muurhagedissen te Bemelen. De melding van J. Henrard die voor het eerst werd gepubliceerd door TER HORST (1960) rept van "diverse Muurhagedissen waarvan de vinder er drie in handen heeft gehad. De hagedissen waren 14 cm lang of kleiner, bovenop bruin van kleur met donkere vlekjes en met een dunne zwarte band; één was op de zijde witachtig en overlans gestreept wat een vrouwtje deed vermoeden, welk vrouwtje bovendien mogelijk drachtig was. De hagedissen bevonden zich in weiland, op hier en daar met struikgewas begroeide krijthellingen, en bij oude mergelgrotten."

BERGMANS (1984) trekt deze waarneming in twijfel omdat in zijn ogen "de kleurbeschrijving, de opgegeven grootte en ten dele de aard van de vindplaatsen die J. Henrard van zijn 'Muurhagedissen' van Bemelen geeft alle duiden op [de Levendbarende hagedis] *Lacerta vivipara*." Deze argumenten vallen echter te betwisten. De summier beschrijving van de kleurtekening doet net zo goed denken aan Muurhagedissen die volgens diezelfde Wim Bergmans gekenmerkt worden door "een bruine grondkleur met wittige vlekjes en strepen op het midden van de rug en donkerdere vlekken en strepen aan weerszijden" (BERGMANS & ZUIDERWIJK, 1980). De opgegeven grootte

FIGUUR 3

Muurhagedis (Podarcis muralis) gefotografeerd op de Bemelerberg in 2004 (foto: Marcel Baartmans).

van 14 centimeter is evenmin onderscheidend en valt binnen de grootterange voor volwassen exemplaren van beide soorten (12 tot 17 centimeter voor Levendbarende hagedissen en doorgaans tussen 12,5 en 17 centimeter voor Muurhagedissen (BERGMANS & ZUIDERWIJK, 1980). Ook het laatste argument, de vindplaats, wijst zeker niet eenduidig op Levendbarende hagedissen. Een groot deel van de door ons waargenomen Muurhagedissen bevond zich eveneens tussen het gras aan de voet van de mergelwand.

Het bestaan van de waarneming van J. Henrard op zichzelf bewijst zeker niet dat in 1946 daadwerkelijk Muurhagedissen op de Bemelerberg zaten. Verwarring met Levendbarende hagedissen is zeker mogelijk, maar objectief bekeken kan deze waarneming met bovenstaande argumenten ook niet definitief van tafel worden geveegd. Daarnaast is het wel opvallend dat er een oude melding is van een plaats waar de Muurhagedis nu zeker wel zit. Dit te meer aangezien bovenstaande melding niet de enige is. Via Henk Heijligers zijn wij in contact gekomen met de heer Corten die vertelde in de jaren dertig regelmatig Muurhagedissen op de rots wanden van de Bemelerberg te hebben gezien. Het verschil tussen Levendbarende hagedissen en Muurhagedissen is hem naar eigen zeggen goed bekend. Nicole Cordewener heeft ons in contact gebracht met Riekie Notten wiens broer in 1955 enkele Muurhagedissen ving op de Bemelerberg, om deze thuis in een terrarium te houden.

RECENTE POPULATIEGROEI?

Is het dan toch mogelijk dat de Muurhagedis al sinds jaar en dag op de Bemelerberg zit? Hoe komt het in dat geval dat deze populatie niet eerder bekend was? Dit is een lastige kwestie in het goed onderzochte Zuid-Limburg, maar er zijn wel enkele 'verzachtende omstandigheden' aan te wijzen. LENDERS (1984) vermeldt dat de Bemelerberg nooit systematisch op amfibieën en reptielen is onderzocht en schrijft over de Bemelerberg: "het is bedroevend te moeten constateren dat er in het verleden nauwelijks aandacht is geschonken aan de herpetofauna". Daarnaast is het gebied al decennialang gesloten voor publiek en wordt dus slechts door beheerders en onderzoekers bezocht. Hoewel het aantal onderzoekers (en beheerders) dat de Bemelerberg in de afgelopen jaren bezocht heeft aanzienlijk mag worden genoemd, betekent dit niet dat het ontbreken van Muurhagedis-meldingen gelijk staat aan afwezigheid van deze soort. Het is alom bekend dat in Nederland alleen op de Hoge en Lage Fronten in Maastricht een natuurlijke Muurhagedissenpopulatie voorkomt. Derhalve zullen bezoekers van de Bemelerberg die op enige afstand een hagedis zien wegschieten deze al snel uitmaken voor Levendbarende hagedis, zonder daar verder bij stil te staan. Wie de hagedissen wel nader bekeek heeft mogelijk gedacht dat het sowieso om uitgezette exemplaren ging en dit niet gemeld, zo-

als het geval was bij de waarnemingen uit 2003 en 2004.

Dat de Muurhagedissen juist de laatste jaren door meerdere bezoekers wel zijn opgemerkt [figuur 4] zou te maken kunnen hebben met de vegetatieontwikkeling van de afgelopen eeuw op de Bemelerberg. Nadat de laatste scheper van de Bemelerberg in 1923 zijn schepersschopje aan de wilgen hing (HILLEGERS, 1984), nam de vergrassing en de verbossing van het gebied langzaam toe. De rots wanden werden steeds sterker beschaduwd door grote struiken en de graslandvegetatie werd hoger en dichter. Hierdoor nam het aantal potentiële zonplekken en eileglocaties voor de Muurhagedis sterk af. Als er Muurhagedissen op de Bemelerberg aanwezig waren zullen zij het na het uitblijven van beheer heel moeilijk hebben gehad en zal het aantal Muurhagedissen waarschijnlijk sterk zijn teruggelopen. Pas nadat er in 1979 struiken gekapt werden en het terrein weer werd begraasd verbeterde de situatie. LENDERS (1984) geeft aan dat het bovenstaande scenario waarschijnlijk de oorzaak is voor de sterke populatiegroei van de Levendbarende hagedis op de Bemelerberg begin jaren tachtig. Voor de Muurhagedis geldt dat, als er in Bemelen een populatie aanwezig was, deze waarschijnlijk analoog aan de populaties in Maastricht (STRIJBOSCH *et al.*, 1980a; KRUYNTIENS, 1992; MOORS & FRISSEN, 2004) eerst slechts langzaam toenam en pas vanaf 1997 door het optreden van enkele warme jaren weer fors is gegroeid. Hierdoor is het niet ondenkbaar dat het aantal Muurhagedissen pas de laatste jaren zo groot is dat zij zich regelmatig laten zien.

Het bovenstaande gefilosofeer is geen op zichzelf staand argument voor een natuurlijke populatie. Zo zal ook een uitgezette populatie geprofiteerd hebben van het gunstige klimaat in de afgelopen tien jaar. Dit gedachtenexperiment geeft echter wel aan dat er mogelijke verklaringen zijn voor het feit dat deze populatie niet eerder bekend was, ook als het hier om een natuurlijke populatie gaat.

CONCLUSIE

Uit bovenstaand relaas mag geconcludeerd worden dat de herkomst van de Muurhagedissen van de Bemelerberg nog geen uitgemakte zaak is. Het lijkt zeer waarschijnlijk dat de Muurhagedis op deze locatie is uitgezet, maar hier is geen hard bewijs voor en er blijft

FIGUUR 4

Muurhagedis (*Podarcis muralis*) gevonden op de Strooberg in juni 2006 (foto: Jan Kuper).

DANKWOORD

Wij danken Stichting het Limburgs Landschap voor het verlenen van toestemming voor het verrichten van onderzoek in hun terrein. Onze hartelijke dank gaat ook uit naar Martijn Dorenbosch voor zijn waardevolle commentaar op een eerdere versie van dit artikel. Daarnaast danken wij eenieder die informatie heeft doorgegeven over vroegere waarnemingen van de Muurhagedis in Bemelen.

NAWOORD

Na het gereedkomen van dit artikel meldde Cridi Frissen ons dat zij iemand gesproken had die beweerde dat de populatie in Bemelen uitgezette Maastrichtse Muurhagedissen betreft. Bovendien beweerde hij te weten wie de Muurhagedissen heeft uitgezet. Helaas wil deze persoon niet met ons in contact komen, waardoor wij dit verhaal niet verder kunnen nagaan en niet kunnen beoordelen hoe betrouwbaar deze melding is.

ruimte voor een alternatief scenario. De oude waarnemingen die aan het licht zijn gekomen zetten op zijn minst aan het denken en hoe onwaarschijnlijk ook, het lijkt ons mogelijk dat de Muurhagedissen al die tijd op de Bemelerberg gezeten hebben zonder te worden opgemerkt.

Wij hopen dat dit artikel geen eindpunt is, maar juist de discussie aanzwengelt. Bij deze willen wij dan ook eenieder die meer informatie heeft over de Muurhagedissen op de Bemelerberg oproepen deze informatie door te geven of zelf te publiceren. Weet u wie de Muurhagedissen in Bemelen heeft uitgezet en wanneer dit is gebeurd? Of heeft u aanwijzingen of (foto-)bewijs voor een oude natuurlijke populatie Muurhagedissen op deze locatie? Wij zien alle reacties en nieuwe aanwijzingen voor een van de theorieën graag tegemoet als bericht aan een van de auteurs of als nieuw artikel in het Natuurhistorisch Maandblad.

Summary

A NEW WALL LIZARD POPULATION IN SOUTHERN LIMBURG

In May and June 2005, more than 15 Wall lizards (*Podarcis muralis*) were observed at the Bemelerberg nature reserve (in the southern part of the province of Limburg NL). Although it turned out that Wall lizards had been found in this area before, the presence of this species had not previously been published. At first glance it seems likely that the population has been illegally introduced to this site. However, there is some evidence suggesting that Wall lizards may have inhabited the Bemelerberg all along and form a natural population. A brief investigation has turned up several alleged sightings between 1930 and 1950, and there are some circumstances that could explain the absence of sightings between 1950 and recent years, even if the Wall lizard was present throughout this period. We have not been able to confirm or refute either of the options, i.e. natural population or illegal introduction. We hope this article can act as the starting point for further debate and we urge anyone with information on the origin of the Bemelerberg Wall lizards to come forward.

Literatuur

- BAMMERLIN, R., A. BITZ & R. THIELE, 1996. Mauereidechse - *Podarcis muralis* (Laurenti, 1768). In: A. Bitz *et al.*, Die Amphibien und Reptilien in Rheinland-Pfalz. Band 2, Landau: 387-402.
- BERGMANS, W. 1984. De verspreiding van de Muurhagedis *Lacerta muralis* (Laurenti, 1768) in Nederland (Reptilia, Squamata, Lacertidae). Natuurhistorisch Maandblad 73 (1): 12-22.
- BERGMANS, W. & A. ZUIDERWIJK, 1980. Amfibieën en reptielen in Nederland. KNNV, Hoogwoud.
- GASSERT, F., 2005. Untersuchung der genetischen Diversität ausgewählter Populationen der Mauereidechse (*Podarcis muralis*, Laurenti 1768) mit Hilfe der Mikrosatelliten-DNA-Analyse. Dissertation. Universität Trier, Trier.
- HILLEGERS, H., 1984. De geschiedenis van de vegetatie en de functionele betekenis van de Bemelerberg. In: H. Hillegers (red.). De Bemelerberg. Een bundel artikelen over de natuur- en cultuurhistorische betekenis van een droog schraalland-reservaat in Zuid-Limburg. Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Reeks 34 (1-5): 13-18.
- KRUYNTJENS, B., 1992. Muurhagedis. In: J.E.M. van der Coelen *et al.*, Verspreiding en ecologie van amfibieën en reptielen in Limburg. Stichting Natuurpublicaties Limburg/RAVON, Maastricht/Nijmegen.
- LENDERS, A.J.W., 1984. Reptielen en amfibieën van de Bemelerberg, vroeger en nu. In: H. Hillegers (red.). De Bemelerberg. Een bundel artikelen over de natuur- en cultuurhistorische betekenis van een droog schraalland-reservaat in Zuid-Limburg. Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Reeks 34 (1-5): 62-65.
- MOORS, C.M.M. & D.P.E.M. FRISSEN, 2004. Tellingen van de Muurhagedis in de Hoge Fronten te Maastricht. Natuurhistorisch Maandblad 93 (5): 178-183.
- SMITS, N.A.C., R. BOBBINK, J.H. WILLEMS, C.G.E. VAN NOORDWIJK, H. ESSELINK, H. SIEPEL, H.P.J. HUISKES, L. KUIJTERS & J.H.J. SCHAMINÉE, 2006. Herstel van schrale hellinggraslanden in Zuid-Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 95 (8): 181-185.
- STRIBOSCH, H., J.J.A.M. BONNEMAYER & P.J.M. DIETVORST, 1980a. De Muurhagedis (*Podarcis muralis*) in Maastricht. Deel 1. Structuur en dynamiek van de populatie. Natuurhistorisch Maandblad 69 (11): 210-217.
- STRIBOSCH, H., J.J.A.M. BONNEMAYER & P.J.M. DIETVORST, 1980b. De Muurhagedis (*Podarcis muralis*) in Maastricht. Deel 2. Biotoop en biotoopgebruik. Natuurhistorisch Maandblad 69 (12): 240-245.
- TER HORST, J.T.H., 1960. De verspreiding der Amphibia en Reptilia in Zuid-Limburg. Natuurhistorisch Maandblad 49 (9-12): 105-118.
- TILMANS, R.A.M., C.M.M. MOORS & B. CROMBAGHS, 2003. Nieuwe kansen voor de Muurhagedis, een actueel beeld van de verspreiding buiten het kerngebied van de Maastrichtse Hoge Fronten. Natuurhistorisch Maandblad 92 (1): 1-9.